

Методологія систематизації

господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС

М. Х. Малишева

асистент кафедри міжнародного та європейського права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

*У статті розглядаються питання методології систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Здійснений аналіз проблемних аспектів розуміння методології та дано її визначення в контексті предмета дослідження. Розкриті принципи та методи систематизації господарського законодавства в зазначеній сфері. **Ключові слова:** методологія, принцип, метод, систематизація, господарське законодавство України.*

В статье рассматриваются вопросы методологии систематизации хозяйственного законодательства в сфере ликвидации последствий аварий на ЧАЭС. Произведен анализ проблемных аспектов понимания методологии и сделано ее определение в контексте предмета исследования. Раскрыты принципы и методы систематизации хозяйственного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: методология, принцип, метод, систематизация, хозяйственное законодательство Украины.

The article deals with methodological issues in order to systematize economic legislation of Ukraine in the field of post-accident management at Chernobyl nuclear power plant. Some problematic aspects within methodology comprehension were analyzed and its definition within the scope of research was proposed. There were disclosed principles and methods of systematization of economic legislation within mentioned sphere.

Keywords: methodology, principle, method, systematization, economic legislation of Ukraine.

Проблематика методології вдосконалення господарського законодавства не є новою. Ці питання перебувають у центрі уваги сучасних учених у галузі господарського права таких, як: Л. В. Виноградова, Л. А. Жук, І. Л. Жук, Г. Л. Знаменський, В. В. Лаптев, В. К. Мамутов, О. М. Неживець, В. Ф. Опришко, М. Г. Поздняков, В. С. Щербина та ін. Однак, проблемні аспекти методології систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (далі – ЧАЕС) на сьогодні недостатньо досліджені.

Метою цієї статті є визначення методології систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та аналіз її складових.

Систематизація господарського законодавства України у формі кодифікації пройшла тернистий шлях, за результатами якої відбулося прийняття 16 січня 2003 р. Господарського кодексу України (далі – ГК України). Ним визначаються основні засади господарювання в Україні та регулюються господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської ді-

яльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [1, ст. 1]. Прийнятий ГК України завершив формування господарського законодавства як системи та остаточно закріпив місце господарського права в системі права України як окремої галузі.

ГК України в системі господарського законодавства займає своє особливе ієрархічне (вертикальне) та предметне (горизонтальне) положення. Поряд з цим нормативно-правове регулювання господарської діяльності здійснюється господарським законодавством, яке не обмежується лише нормативними актами ГК України, хоча має здійснюватись у відповідності до нього.

Під господарським законодавством на сьогодні розуміють систему економічних і правових норм (фінансового, комерційного, трудового, банківського, земельного, адміністративного права тощо), що регулюють правовідносини в народному господарстві [2, с. 16]. Предметом нормативно-правового регулювання господарської діяльності охоплюються правовідносини за галузями економіки між суб'єктами господарювання. Відповідний розподіл предмета за галузями економіки дає змогу виокремити напрямки господарської діяльності, заповнити прогалини в існуючому законодавстві, адекватно і вчасно зреагувати на вимоги щодо нормативно-правового врегулювання сучасних економічних відносин у народному господарстві.

З розвитком громадянського суспільства, ускладненням економічних відносин, набуттям особливостей ведення певних напрямків народного господарства господарське законодавство кількісно розширює свій нормативний масив, який потребує моніто-

рингу (вивчення) та систематизації. Не є винятком і господарське законодавство, що регулює суспільні відносини ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Серед основних нормативно-правових актів господарського законодавства України в цій сфері є: Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 р. [3]; Закон України «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему» від 11 грудня 1998 р. [4]; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. [5] та ін. Нормативно-правовий масив, що регулює суспільні відносини у сфері ліквідації наслідків на ЧАЕС, маючи значний кількісний обсяг та якісну специфіку регулювання суспільних відносин, на жаль, не виокремлений у теорії господарського законодавства в інститут та не систематизований певною главою розділу спеціальних режимів господарювання ГК України.

Розв'язуючи поставлене предметне питання щодо дослідження систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків на ЧАЕС, виникає необхідність у використанні наукового інструментарію, одним із яких є методологія. Спробуємо надати визначення методології в контексті предмета нашого дослідження.

На проблематику методологічного вдосконалення господарського законодавства звернена увага багатьох учених. Г. П. Савичев зазначив, що комплексний характер господарського законодавства значною мірою визначає і розробку методологічних проблем його вдосконалення [6, с. 72], указуючи на правозастосування як на один з факторів. А саме,

автор стверджував, що виконання закону – суб'єктивний фактор, який відтворює стан правозастосовчої діяльності. Він повинен ураховуватись під час розробки нових та вдосконаленні діючих нормативних актів [6, с. 77]. Варто зазначити, що виконання закону автором вбачається через призму правозастосування, у процесі якого справді присутній суб'єктивізм, та є опосередкованим способом правореалізації. І зовсім не звертається увага на особливості безпосередньої реалізації норм права у формах додержання, виконання та використання. Поряд з цим не зазначено місце господарських правовідносин як форми існування та реалізації права, які також можна враховувати при вдосконаленні діючого та розробці нового господарського законодавства.

Проблематика систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС науковцями розглядається за різними напрямками економічної діяльності. А саме: у розрізі засад радіаційної безпеки та протирадіаційного захисту населення. С. М. Омелянець приходить до висновку, що систематизацію нормативно-правових актів у сфері радіаційної безпеки та протирадіаційного захисту населення України необхідно здійснити шляхом видання зібрання законодавства з різних питань [7, с. 344]. Слушною є думка А. Г. Бобкова щодо потреби систематизації законодавства про рекреаційну діяльність як частини господарського законодавства [7, с. 257]. Предметом рекреаційної діяльності можна охопити і законодавство у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Систематизацію законодавства за цією сферою діяльності можна віднести також і до напрямку екологічної адекватності господарського законодавства, за яким регулюється збереження

сприятливого для життєдіяльності людини стану довкілля завдяки правовому впливу на господарські процеси. Досліджуючи проблематику екологічної адекватності, О. В. Шаповалова вдало зазначала, що одним з важливих методологічних аспектів удосконалення господарського законодавства і законодавчого процесу є систематизація, спрямована на екологізацію нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність [7, с. 390]. Отже, на сьогодні проводяться дослідження методології систематизації господарського законодавства, які мають пряме відношення до сфери подолання наслідків та забезпечення безпеки довкілля, а результати цих досліджень є слушні й дієві. Ці напрямки дослідження, хоча й мають відношення до сфери ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, але, на жаль, не можуть остаточно розв'язати проблематику методології систематизації законодавства цієї сфери.

Тому проблемні питання методології систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС на сьогодні потребують детального дослідження.

Розглядаючи питання методології господарського законодавства, необхідно дати їй визначення в межах предмета нашого дослідження та вказати на особливості методології систематизації. Методологія, як правильно вказує Д. А. Керімов, разом з тим є результатом наукового пошуку, не менш важливим та цінним, ніж уже отримані з її допомогою інші онтологічні знання [8, с. 63]. За таким визначенням методологія розглядається в широкому значенні, за яким вона є як засобом пізнання, так і предметом, який пізнається. Сьогодні вітчизняна юридична наука, як зазначає А. Машков, перебуває на порозі переходу до шостого етапу досліджен-

ня юридичної методології як самостійного об'єкта [9, с. 20]. Розуміння методології як самостійного об'єкта є слушним, оскільки методологія з розвитком юридичної науки відчуває потребу в саморозвитку.

Досліджуючи методологію, науковці розмежовують її на різні рівні. Е. Г. Юдін наголошував, що вищий рівень займає філософська методологія, яка визначає загальні принципи пізнання та категоріальний порядок науки загалом. За нею йде рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження. Наступний рівень займає конкретно-наукова методологія, до якої входить певна сукупність методів, принципів дослідження та процедур, які застосовують у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні. Найнижчий рівень методології утворюють методика і техніка дослідження [10, с. 49]. Підтримуючи позицію Е. Г. Юдіна щодо розмежування методології на різні рівні, ми схилиємось до її визначення в нашому дослідженні як конкретно-наукової, за яким вона розуміється під сукупністю методів та принципів дослідження, що застосовуються при систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Принципи є складовою методології права, оскільки вони, як зазначає А. М. Колодій, є відправними ідеями існування права, що виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [11, с. 26]. До принципів систематизації законодавства науковці відносять: планування, науковість, демократизм, глас-

ність, законність, системність [12, с. 11-13]. Без сумніву, ці загальні принципи можуть застосовуватись і під час систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Але слід указати на низку спеціальних принципів, які також повинні використовуватись при систематизації цієї сфери законодавства.

На формування предмета нормативного регулювання ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС впливають економічні, політичні, соціальні сфери розвитку суспільства, які мають тісний взаємний зв'язок з господарським законодавством. Оскільки є очевидність взаємного зв'язку економічної сфери та господарського законодавства, то систематизація господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС має здійснюватись за принципом відповідності господарського законодавства економічному розвитку суспільства.

Аварія на ЧАЕС за своїм масштабом заподіяння шкоди вийшла за межі українського кордону. Процес подолання її наслідків став багатонаціональним, а тому механізм нормативного регулювання ліквідації наслідків аварії має відбуватись та узгоджуватись з політичним розвитком суспільства як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях. Систематизація господарського законодавства в цьому напрямку повинна здійснюватись, застосовуючи принцип відповідності господарського законодавства політичному розвитку суспільства.

Наступною складовою методології є метод. Метод є центральним елементом і основним поняттям методології загальної теорії права і держави, як і будь-якої науки [13, с. 9]. Указуючи на характеристики методу, О. Ф. Скакун зазначала, що метод є комплексом кон-

кретних засобів і способів пізнання закономірностей виникнення, системного структурування та функціонування права і держави [13, с. 8]. Підтримуючи таке визначення методу, ми беремо його за основу в нашому дослідженні та вважаємо, що методом є засіб і спосіб пізнання закономірностей систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Серед провідних методів систематизації господарського законодавства необхідно виокремити системно-функціональний метод, який полягає в дослідженні держави та права як своєрідних систем, що складаються з певних елементів, покликаних виконувати певні соціальні функції [14, с. 20]. С. В. Поленіна вдало акцентувала увагу на застосуванні такого методу пізнання та зазначила, що потреба системного підходу виникає при накопиченні достатньо емпіричних та аналітичних матеріалів, які потребують систематичного вивчення і приведення у визначену концептуальну систему [15, с. 8], що характерно для господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Поряд з цим існує нагальна потреба застосовувати й інші методи: діалектичний, формально-логічний, порівняльний, аналізу та синтезу, історичний та ін.

Застосовуючи діалектичний метод, досліджується та аналізується законодавство на окремому етапі свого розвитку, вивчається в русі – видозміні. За допомогою цього методу нормативні приписи слід розглянути в статистиці, охарактеризувати системні складові та здійснити аналіз законодавства в динаміці, показати специфіку його видозміни, охарактеризувати вплив на його розвиток зовнішнього середовища, яке його формує: політичної, економічної, соціальної систем і системи господарського права, та здійснити аналіз внутрішніх

чинників формування ієрархічної структури, визначити його місце в системі господарського законодавства України.

Формально-логічний метод дослідження систематизації господарського законодавства у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС дасть змогу дослідити дефініції, правильно застосувати терміни, розмежувати на загальну та особливу частини, їх удосконалити та визначити прогалини. Дотримання формально-логічних вимог у правовій науці та в юридичній практиці – важлива умова забезпечення надійного збору, узагальнення та оцінки інформації, прийняття якісних рішень [16, с. 44]. За формально-логічним методом визначаються вимоги логічності структури систематизованого законодавства. Формалізація – метод, за допомогою якого ми відволікаємось від конкретного змісту явищ, що розглядаються, та об'єднуємо на їх основі схожість форми. При цьому предмет подальшого дослідження є не зміст, а саме форма [17, с. 113]. За допомогою формально-логічного методу дається визначення: предмету господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, виду систематизації тощо.

Порівняльний метод є основою дослідження систематизації. За допомогою цього методу визначається предмет господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС у порівнянні з адміністративним, екологічним, земельним та іншими законодавствами. Під час порівняння визначаються відношення тотожності, схожості та різниці, переваги та недоліки. Порівнянню притаманні функції пізнання особливого та загального, що є основою у з'ясуванні закономірностей.

Вихідним у порівнянні є встановлення подібності, за якими виокремлю-

ються загальні ознаки господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС щодо інших галузей законодавства. Наступний крок у порівнянні – установа різниці між об'єктами, що порівнюються за особливостями. Таким чином, установлені подібність і особливості між об'єктами покладаються в основу систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

За допомогою порівняльного методу визначаються структурні властивості господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, зокрема його ієрархічної структури, місце у горизонтальній структурі господарського законодавства України. Порівнюються змістовні характеристики предмета господарського законодавства України за цією сферою та подібні законодавства інших країн, структура їх нормативно-правових актів тощо.

Метод порівняльного дослідження відіграє важливу роль у вирішенні завдань удосконалення законодавства, особливо його систематизації, зазначає В. П. Казимирчук, оскільки дає змогу визначити шляхи до вирішення питання різниці між основними формами кодифікації законодавства [18, с. 92]. У процесі порівняння юридичної сили одного нормативно-правового акта щодо іншого вибудовуємо чітку ієрархічну структуру господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Метод аналізу та синтезу застосовується в дослідженні під час формування визначення системи військового законодавства України. Аналіз як метод наукового пізнання є мислений розтин досліджуваного об'єкта на основні елементи з метою вивчення його струк-

тури, окремих ознак, якостей, внутрішніх зв'язків, відносин [17, с. 96]. За допомогою аналізу визначається сутність систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС шляхом розтину її на такі складові, як нормативний припис, стаття, кодифікований нормативно-правовий акт. Аналіз є логічною операцією та першою стадією наукового пізнання.

Наступна стадія – це синтез. Синтез – метод наукового пізнання, який є мисленим з'єднанням складових сторін, елементів, якостей, зв'язків досліджуваного об'єкта як єдиного цілого [17, с. 97]. Синтез є основою в доведенні цілісності господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Ця стадія не є простим об'єднанням. Результат синтезу є цілком новим утворенням, властивості якого є не тільки зовнішнім об'єднанням цих компонентів, а й результат їх внутрішнього взаємозв'язку та взаємозалежності. Ці властивості також характерні для систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, що характерні різними її формам: кодифікації, консолідації, інкорпорації та обліку.

Історичний метод у дослідженні систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС використовується в напрямку з'ясування відповідності сучасного законодавства розвитку суспільних відносин на певному їх етапі, аналізуються їх внутрішні та зовнішні суперечності. Наступним етапом історичного методу є виокремлення у формі закономірностей позитивного досвіду реалізації та застосування законодавства в минулому з метою запровадження його в сучасних правовідносинах. Як слушно зазначають науковці, під засво-

енням закономірностей обов'язково розуміється підхід до цих явищ на фоні історичної ретроспективи, тобто під керівництвом принципу історизму [16, с. 17]. Подальший крок історичного методу – розробка нового систематизованого законодавства у формах консолідації та кодифікації, адаптованого до сучасного соціального розвитку.

Отже, методологію ми розуміємо у вузькому (конкретно-науковому) значенні як сукупність методів (засобів і способів) та принципів, у відповідності до яких здійснюється систематизація господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

До принципів систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС ми відносимо загальні принципи: планування, науковість, демократизм, гласність, законність, системність. А також спеціальні принципи: принцип відповідності законодавства економічному розвитку суспільства; принцип відповідності законодавства політичному розвитку суспільства.

Методологія систематизації господарського законодавства України у сфері ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС охоплюється сукупністю методів: системно-функціональним, діалектичним, формально-логічним, порівняльним, методом аналізу та синтезу, історичним методом та іншими. Перспективою подальшого розвитку систематизації господарського законодавства України в цій сфері можливе проведення комплексного та гармонійного дослідження у поєднанні вищезазначених принципів та методів. Результати цих досліджень можуть бути використані як наукове підґрунтя для вдосконалення господарського законодавства України.

Список використаної літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №18-22. – Ст.144.
2. Господарське право: підруч. / Л. А. Жук, І. Л. Жук, О. М. Неживець / Керівник авторського колективу доктор екон. наук, проф., академік УЕАН Л. А. Жук. – К.: Кондор, 2009. – 434 с.
3. Закон України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. –2002. – № 14.– Ст. 96.
4. Закон України від 11 грудня 1998 р. «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» // Відомості Верховної Ради України. –1999. – № 4. – Ст. 33.
5. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.
6. Методологические и теоретические проблемы юридической науки. Сборник научных трудов / [МГУ им. М. В. Ломоносова] под ред. М. М. Марченко. – Издательство Московского университета, 1986. – 227 с.
7. Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1999. – 600 с.
8. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. – 5-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 521 с.
9. Машиков А. Периодизация методологических исследований в отечественном правоведении // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2006. – №6. – С. 17-20.
10. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. – М., 1978.
11. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. – К.: Юрінком інтер, 1998. – 208 с.
12. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: монографія. – К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. – 3-тє вид. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 524 с.
14. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенкова С. А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб., – К.: Юрінком інтер., 2002. – 368 с.
15. Поленина С. В., Сильченко Н. В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР / Отв. ред. Р. О. Халфина; АН СССР. Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1987. – 152 с.
16. Методология социалистического правоведения: учеб. пособие для студ. спец. «Правоведение» // А. В. Сурилов, Л. Д. Долгополова, О. Е. Ежова.: Одесский ун-т им. И. И. Мечникова. – К., 1988 – 52 с.
17. Баскаков А. Я., Тупенков Н. В. Методология научного исследования: учеб. пособие. – К.: МАУП, 2002. – 216 с.
18. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. – М.: Юридическая литература, 1965. – 204 с.